

ПАЛЕОВИЗАНТИЈСКА БАЗИЛИКА У ЋУРЛИНИ И ГЕНЕЗА КУПОЛНИХ ЦРКАВА

Недалеко од Ниша (7км), у долини речице Горице а испред села Ћурлина и Кнежица, налази се рановизантијска базилика коју историјски извори не спомињу. Ископана је 1882. године, са зидовима тада сачуване висине од око једног метра. Остаци базилике данас нису видљиви и све што знамо о њој, заједно са два цртежа основе и изгледом, дугујемо старим истраживачима: М. Милићевићу,¹ Ф. Каницу² и М. Валтровићу³. Евидентна је разлика у њиховом сагледавању објекта коју нисмо у могућности да издвојимо.⁴ Уз ослањање на расположиве старе цртеже и нова сазнања у науци, учинићемо опис јаснијим што ће омогућити ближе дефинисање основе цркве и њено типско определење, а тиме и места које јој припада у развоју византијских куполних цркава. (сл. 1)

Некад видљива основа ћурлинског храма, укупне дужине 37м а ширине 16м, решена је у облику тробродне базилике са нартексом без бочних просторија, и подсећа на епископску цркву из Царичиног Града.⁵ Нартекс је, сматра Ђ. Стричевић, био јединствен али је накнадно пиластрима подељен на три травеја која не чине засебне компартименте.⁶ Са западне стране засигурно је имала трем, који окружује цркву дуж јужне и северне стране. Сваки брод на источној страни завршава се споља тространом апсидом. Дуж унутрашњег лука највеће и у простор избачене средишње апсиде налазе се степенаци испусти за епископска седишта (синтронос). Олтарни део од наоса дели преграда коју чине два сиво - зелена гранитна стуба са јонским капителима,⁷ на фино углачаној мермерној бази. Главни

¹ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 19/20.

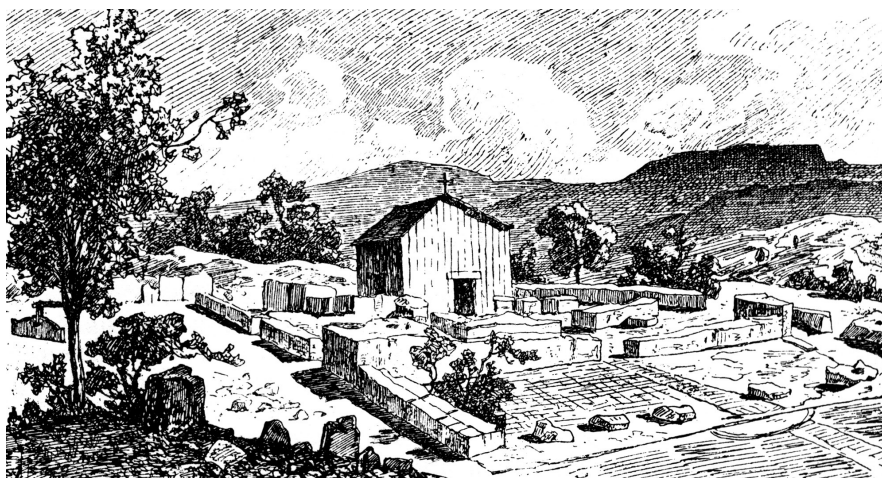
² Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 184/5.

³ М. Валтровић, *Белешке с пута*, Старица САД 4, Београд 1888, 120-122.

⁴ М. Ракоција, *Константинов град старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 209-216.
⁵ В. Кондић, В. Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 155. сл. 119.

⁶ Ђ. Стричевић, *Ваконикон и протезис у ранохришћанским црквама*, Старица, Нова серија IX-X/1958-1959, Београд 1959, 64.

⁷ М. Ракоција, *Место импост капитела из базилике у Ћурлини у еволуцији*

Сл. 1 Ћурлина, рушевине византијске базилике, Ф. Каниц

Fig. 1. Curlina, remnants of the Byzantine Basilica, F.Kanitz

брод од бочних одвајају по три четвртаста стуба изидана од опека. У сваки брод из нартекса воде по једна врата. На нартексу поред главних, нешто већих улазних врата на западној страни, постоји и по један отвор северно и јужно од њих. Црква је зидана од опека а за везивни материјал послужио је хидростатни - водонепропусни малтер. Зидарски поступак упућује на велику блискост са архитектуром Јустинијане Приме и не треба искључити могућност да је рад исте групе зидара.⁸ Унутрашње зидне површине, према сведочењу Феликса Каница, биле су прекривене фрескама.⁹ (сл. 2,3)

Опис опека од стране Валтровића упућује на рановизантијско градитељство (40-44x17-8x4-5cm) са пругама на римски начин изведеним са два или три утиснута прста, затим опеке са рељефно изведеним крстом и фрагменте кровних ћеремида чије цртеже и прилаже.¹⁰ Ово је зналачко запажање које доприноси ближе датовању базилике у Ћурлини. (сл. 4)

У свом извештају Михаило Валтровић примећује да зидови (дебљине око 92cm) нису повезани већ су прислоњени један уз други, чиме је, сматра он, и поред велике дебљине зидова, црква изгубила на стабилности.¹¹ Ово није значајно за размишљање о могућој куполи која би била ослоњена на зидане стубове. Овај статички недостатак примећује и у оближњој цркви Св. Јована у селу Орљану из XII века.¹²

јонских импост капитета и делатност палеовизантијске скулпторске радионице у Нишу, Ниш и Византија XV, Ниш 2017, 89-104.

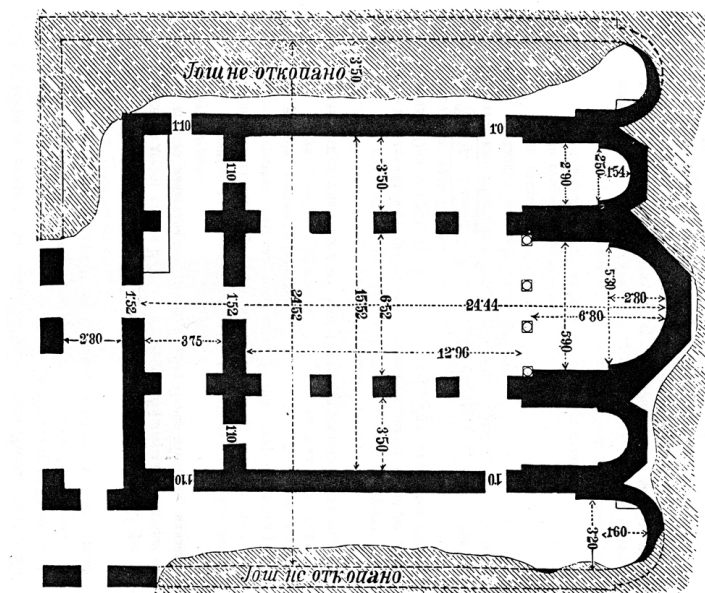
⁸ В. Кондић, В. Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 31; S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans. From Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven and London, 2010, 227.

⁹ Ф. Каниц, *нав. дело*, 184.

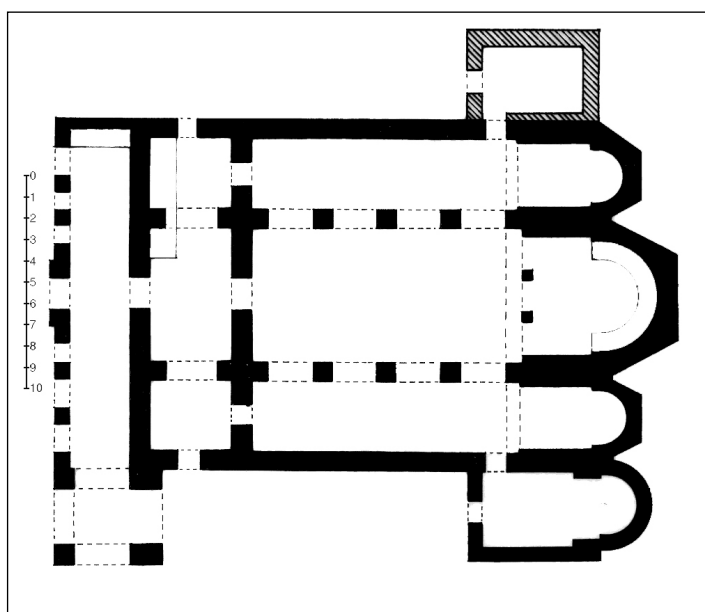
¹⁰ М. Валтровић, *нав. дело*, 121, сл. 4,5. Таб. X)

¹¹ *Исто*, 120-122.

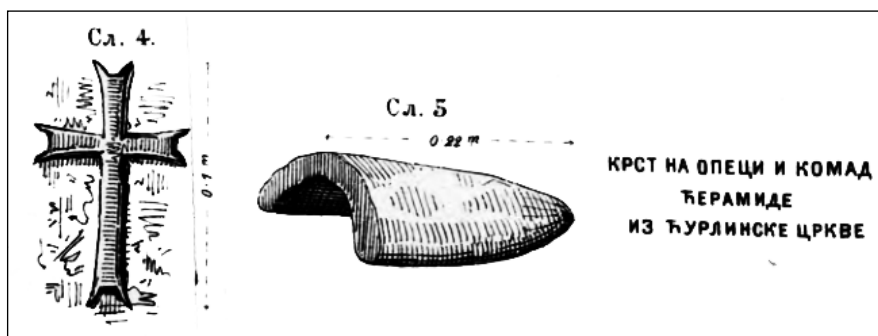
¹² М. Ракоција, *О цркви Св. Јована у селу Орљане код Ниша и њеном месту у*

Сл. 2 Базилика у Ћурлини, основа, према М. Милићевићу
Fig. 2. The Curlina Basilica, foundations, M. Milicevic source

Сл. 3. Базилика у Ћурлини, основа, према Ф. Каницу
Fig. 3. The Curlina Basilica, foundations, F.Kanitz source

Сл. 4. Крст на опеци и ћеремида, М. Валтровића

Fig. 4. Cross on the brick and ceremida, M. Valtrovic

Остаци базилике у Ћурлини сада нису видљиви. Може се претпоставити да су највећим делом уништени 1900. године изградњом цркве Св. Петке, баш у њеном олтарном простору. Од некад импозантне базилике једва да се наслућују зидови испод наноса шута од грумења кречног малтера и опеке, и видимо, од Каница споменута, два лепо обрађена стуба од сиво – зеленог гранитног камена (дужина 2м и 1,7м, пречника 0,40м), који су припадали олтарној прегради.¹³ (сл. 5) За импост капител знамо захваљујући Каницовом цртежу. (сл. 6) У сваком случају, оног тренутка када је настала била је од великог значаја за епархију, а данас за историју византијске архитектуре. И поред различитог мишљења о времену када је саграђена, својом основом најближа је грађевинама из постјустинијанове епохе, старије од XII столећа.¹⁴

Невелики број историчара архитектуре посредно су се бавили византијском базиликом у Ћурлини. Њихова запажања била су довољна да базилика у Ћурлини буде позната научном свету, и тиме постане саставни део изучавања архитектуре Јустинијановог доба. Анализа ћурлинске базилике указује да је просторно конципирана тако да се може уврстити у процес великих промена црквених грађевина из времена Јустинијановске и постјустинијанове епохе, од базилике до цркве са куполом у средини. Постепеном трансформацијом базиликалне структуре са куполом у средини дошло се до препознатљивог типа уписаног крста са куполом. У том процесу који је довео до уграђивања куполе у правоугаону основу средњег брода, базилика у Ћурлини има своје место. На том путу значајно место је заузела Св. Софија у Солуну саграђена изнад монументалне

историји византијске архитектуре, Ниш и Византија, Зборник радова I, Ниш 2003, 75-107; Исто, Ниш и Хртишћанско наслеђе, Ниш и Византоја-посебно издање поводом 1700. година од потписивања Миланског едикта, Ниш 2013, 387-415; Исти, Пре могуће обнове цркве Св. Јована у селу орљане код Ниша, Гласник Друштва конзерватора Србије 28, (Београд 2004), 70-74.

¹³ М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 57-60.

¹⁴ М. Валтровић, *нав. дело*, 122; В. Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 333, сл. 1044.

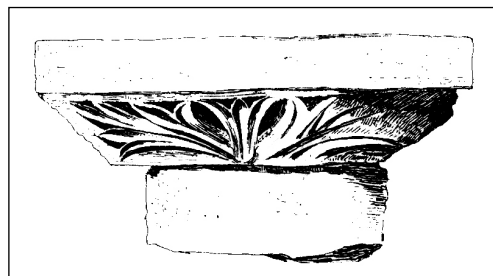
Сл. 5 Стабло стуба, од Каница евидентирано и данас видљиво (фото М. Ракоција)

Fig. 5. Column pole, Kanitz source record and visible today (photo. M. Rakocija)

ранохришћанске базилике средином VII столећа, чија специфична структура налик Ћурлинској заузима видно месту у развоју куполних грађевина централног типа.¹⁵ (сл. 7)

У Ћурлинској базилици, слично Св. Софији у Солуну, стубови у централном броду својим распоредом као да се припремају да изнад квадратног простора прихвате куполу. Овај централни простор средњег брода тробродне грађевине уоквирен је са четири стране. На источној страни је троделни олтарски простор са тространим апсидама, а бочно два брода повезана нартексом на западној страни. Испред нартекса је било предворје.

Поред Св. Софије у Солуну, од других грађевина које имају куполу и сличне су структуре са Ћурлинском базиликом из приближно исте епохе, треба навести цркве: Св. Климента у Анкари (крај VI или у VII век), (сл. 8) Св. Никола у Мири (Лижија) (сл. 9) датује се у крај VI или у VII век, Успење Богородице у Никеји (VI век) (сл. 10) и црква у Даре Ази (IX век?).¹⁶ (сл. 11) Базилика у Ћурлини има битне елементе који су заједнички са наведеним црквама. Издвојене цркве су тробродне базилике чији је простор конципиран на исти начин као и код базилике

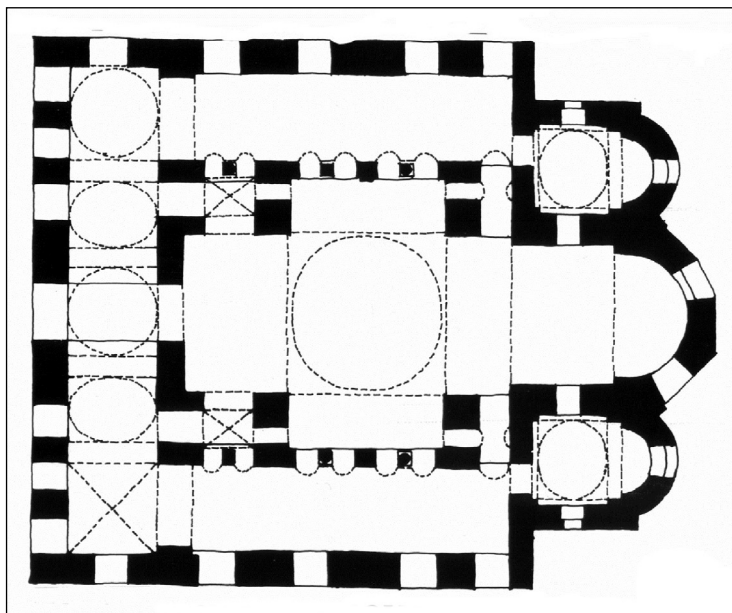

Сл. 6 Јонски импост капител, Ф. Каниц

Fig. 6. Ionic impost capitol, F. Kanitz

¹⁵ В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 1988, 74, 99, 100, сл. 85; S. Ćurčić. op. cit, 224-238.

¹⁶ В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 1988, 99-107; R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008, 285-293.

Сл. 7 Св. Софија у Солуну

Fig. 7. Hagia Sophia, Thessaloniki

у Ћирлини. Заједничка им је уска припрата и троапсидни источни део са споља тространим апсидама, често са синтроносом. Црква у Даре Ази има предворје испред нартекса као и ћирлинска, док јој је синтронос заједнички са црквом Св. Николе у Мири. Тако се базилика у Ћирлини сврстава у остварења Јустинијанове и постјустинијановске епохе, настала по угледу на једновремене цариградске грађевине и оне у северној Грчкој,¹⁷ које носе идеју базилике са куполом и води ка препознатљивој византијској концепцији уписаног крста са куполом.¹⁸ Аналогије са ћирлинском базиликом видљиве су у базилици Сан Аполинаре ин Класе (532-549) из Јустинијанове епохе. Код базилика „Б“ у Филипима три апсиде на источној страни честе код јустинијановским грађевинама, нису споља тростране што је издвојено као заједнички елеменат за рановизантијске цркве које смо упоредили са ћирлинском базиликом.¹⁹

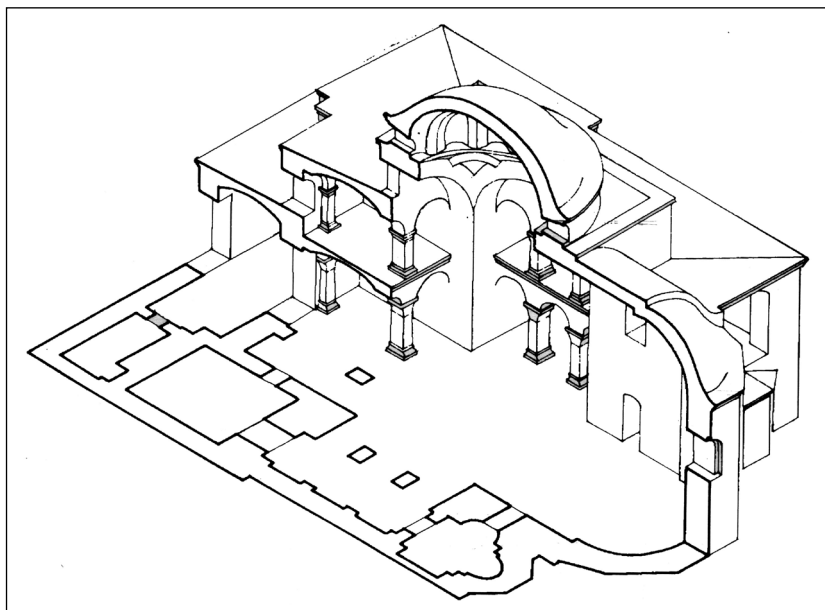
Из свог непосредног окружења а по наведеним карактеристикама, базилика у Ћирлини подсећа на епископску базилику у Царичном Граду.²⁰ (сл. 12) Једнако има троделни олтарски простор са споља тространом олтарском апсидом са синтроносом фланкирана са лучно завршеним, и

¹⁷ R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *nav. delo*, 274.

¹⁸ В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 1988, 106/7.

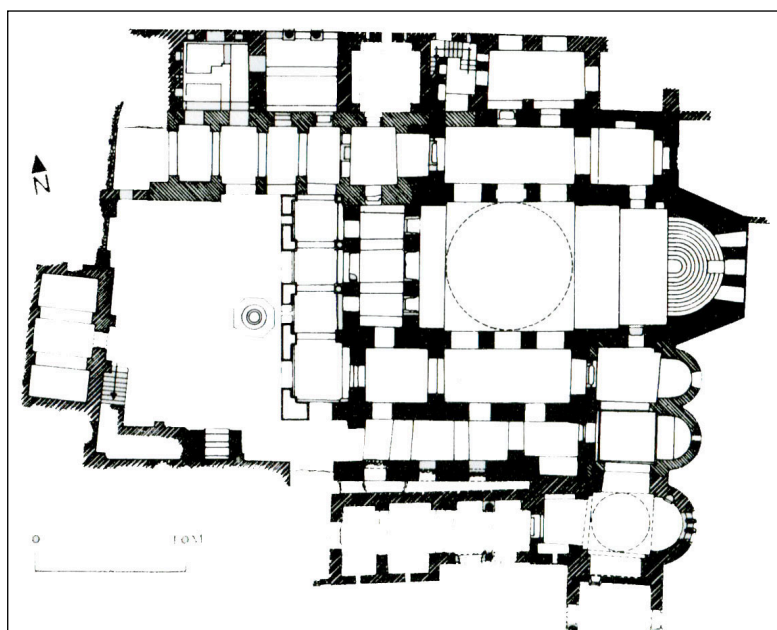
¹⁹ В. Кондић, В. Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 30; R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *nav. delo*, 277/8; P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, Paris 1945, p. LII-LIII.

²⁰ В. Кондић, В. Поповић, *нав. дело*, 135/136.

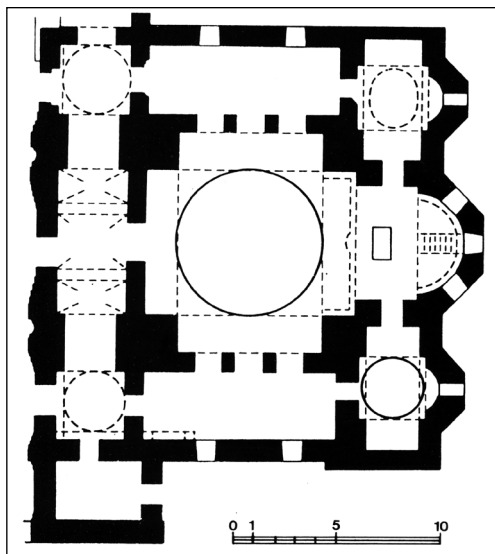
Сл. 8 Св. Климента у Анкари

Fig. 8. St. Clement in Ankara

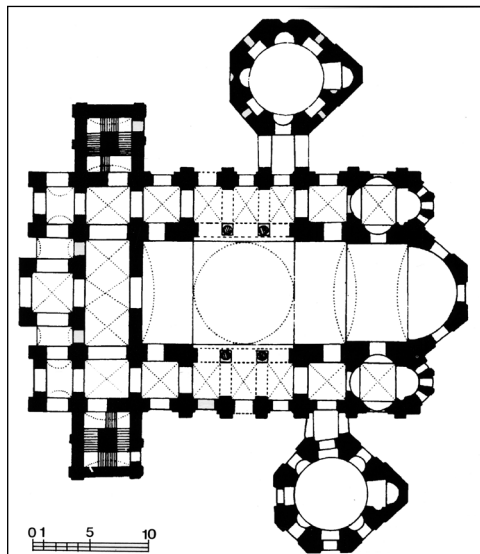
Сл. 9 Св. Никола у Мири (Ликија)

Fig. 9. St. Nicholas in Myra (Lycia)

Сл. 10 Успење Богородице у Никеји

Fig. 10. The Church of Ascension of Mother Mary in Nicaea

Сл. 11 Црква у Дере Ази

Fig. 11. The Church in Dere Azi

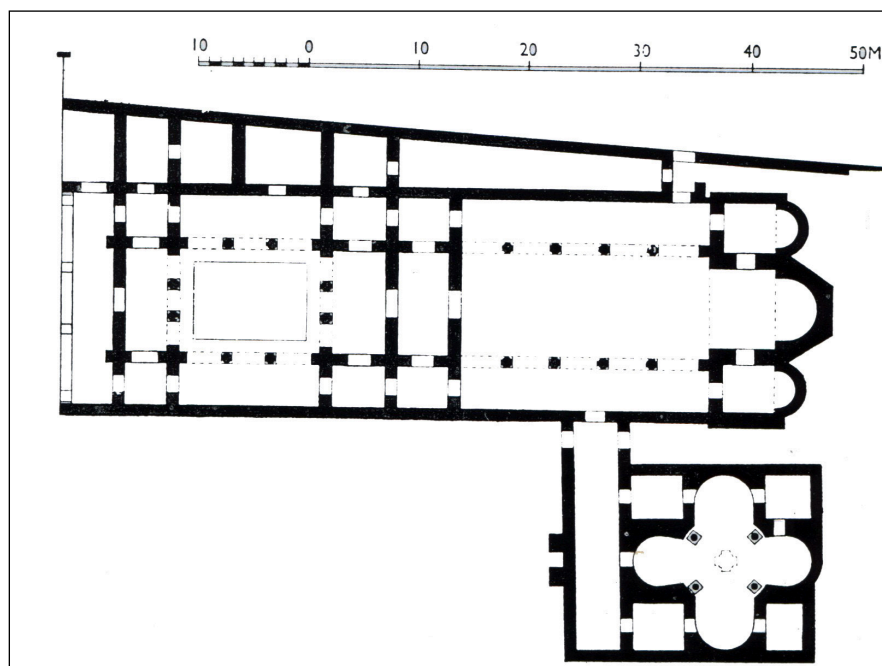
нартекс.²¹ Као таква епископска базилика у Царичином Граду виђена је као „изоован архитектонски феномен“ и довела је истраживаче до хипотезе да је могла постојати купола од лаког материјала изнад централног брода цркве. На основу чињеница примећена могућност постојања куполе или балдахина није прихваћена, сматрајући, једнако основано, да су централни и бочни бродови били покривени равном таваницом.²² Овде треба навести примећену узајамну сличност Епископске базилике у Царичном Граду и базилике у Ђурлини са недалом црквом Св. Прокопија у Прокупљу (сл. 13),²³ као и са тробродном базиликом из Пирдопа у Бугарској (сл. 14), које су сврстане у исту архитектонску школу.²⁴ Аналогије налазимо и код базилике „А“ у значајном неидентификованом центру Градина на Јелици код Чачка из VI века, која је једнако тробродне основе са уском припратом,

²¹ Н. Спремо Петровић, *Пропорцијски односи у базиликама илрске префектуре*, 1971, Т.ХИИ

²² В. Кондић, В. Поповић, *нав. дело*, 26/7; Истраживачи који су разматрали хипотезу о куполи у централном броду епископске базилике наведени су у намени бр. 10.

²³ Мих. Ст. Ризнић дознаје да је на стубовима било кубе али су га Турци срушили пре 1860. године – М. Ст. Ризнић, *Старине у Прокупљу и околине*, Стариар II, Београд 1885, 127. Видети: С. Ђурић, Г. Милошевић, *Црква Св. Прокопија у Прокупљу*, Стариар, нова серија XXXVIII/1987, Београд 1988, 83-109.

²⁴ В. Кондић, В. Поповић, *нав. дело*, 30,31; S. Ćurčić. op. cit, 233.

Сл. 12 Епископска базилика у Царичном Граду

Fig. 12. Episcopal basilica in Caricin Grad

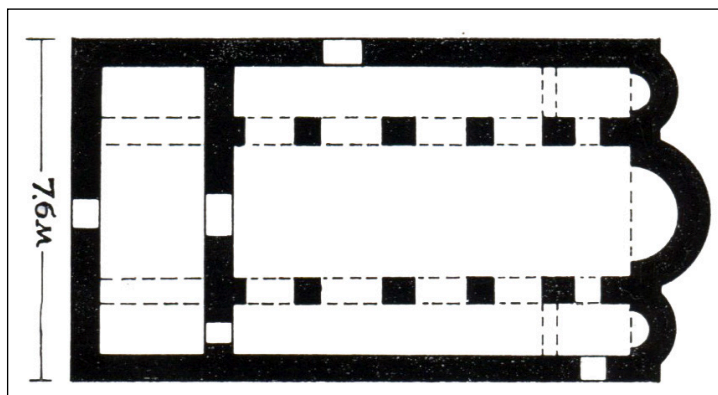
са три апсиде на истоку од којих је олтарска са субселијумом (клуба за свештенике), али су све три споља полукружне а не тростране,²⁵ што је издваја из групе базилика сродне Ђурлинској. (сл. 15)

Ходинот базилику у Ђурлини упоређује са палеовизантијском црквом Св. Прокопија у Прокупљу и у Каљаји код Радиновца са једном тространом олтарском апсидом. Он прихвата Каницов закључак да је у структури портика имала куле.²⁶ Ђурлиниску базилику Краутхајмер правилно смешта у цркве уписаног крста у квадрат или правоугаоник али не и са куполом, са основом карактеристичном за цркве мартирijуме из Јустинијанове и постјустинијанове епохе до IX века, са чиме се слаже и Б. Алексова.²⁷

²⁵ М. Милинковић, *Градина на Јелици. Рановизантијски град и средњовековно насеље*, Београд 2010, 24/5, 186-194; *Градина на Јелици. Утврђени центар у Илирику VI века и вишеслојно археолошко налазиште*, Галерија САНУ 140, (уредник М. Милинковић), Београд – Чачак 2017, 48/9, сл. 36,37.

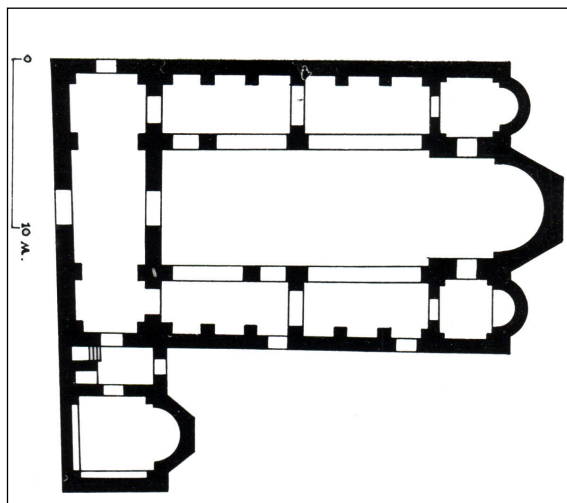
²⁶ R. Hodinott, *Early Byzantine churches in Macedonia and Southern Serbia*, London 1963, 195, fig. 104. На њега се ослањају и Кондић, Поповић, нав. дело, 152, 155. сл. 114, 119, 120.

²⁷ R. Krautheimer, *Early christian and byzantine architecture*, Baltimore-Maryland, 1965, 199-201, 214, 345, н. 26; Б. Алексова, *Loca sanctorum Macedoniae – култ на мартирijите во Македонија од IV до IX век*, Скопје 1995, 148.

Сл. 13 Црквом
Св. Прокопија
у Прокупљу

Fig. 13. The
St. Prokopije
Church in
Prokuplje

Сл. 14 Базиликом из Пирдопа (Бугарска)

Fig. 14. The Basilica in Pirdop (Bulgaria)

И поред различитог мишљења, размишљање о могућој куполи изнад средњег брода епископску базилике у Царичином Граду, која умногоме подсећа на Ћурлинску, треба прихватити као полазну тачку од које крећемо у анализу места ћурлинске базилике у развоју куполних грађевина, тачније, у њеном сагледавању и сврставању у скупину најранијих примера увођења куполе у базиликални план.

Уз примећену сличност са епископском базиликом у Царичином Граду и другим наведеним, треба уочити да је структура ћурлинске базилике кохерентнија, и више пријемчлива за могућу куполу. Као да се средиште плана припрема да образује квадратни поткуполни

простор и да изнад себе прихвати неку врсту куполе.

Анализа и запажања Б. Алексове, и поред тога што су посредна у оквиру упоређивања са сродним црквама у време формирања брегалничке епископије, допринела су да базилика у Ћурлини заузме тачније место у историји палеовизантијске архитектуре. Анализирајућу крстообразне цркве на Калеу код Крупишта (сл. 16) и цркву посвећену Четрдесеторици мученика у Струмици (сл. 17), конципиране као архаичан уписан крст у правоугаоник окружен тремовима са јужне, северне и западне стране, открива њихову сличност са базиликом у Ћурлини.²⁸

Ћурлинска базилика припада црквама уписаног крста у правоугаоник карактеристичне за јустинијанову и постјустинијанову епоху, намењене за

²⁸ Б. Алексова, *нав. дело*, 147/8

Сл. 15
Базилике
„А“, Градина
на Јелици код
Чачка

Fig. 15.
Basilica „A” in
Gradina at
the Mt. Jelica
near Casak

цркве-мартријум.²⁹ Блага Алексова сматра од значаја чињеницу да се овај тип основе налази источно од Вардара и Мораве. Ово указује на традицију, утицаје и време изградње цркве код Крупишта и у Ћурлини, које имају слично решење као и црква Четрдесет мученика у Струмици. Овај тип крстообразних цркава води порекло са истока, нашта упућује црква у Мајафаркину у северној Месопотамији изграђена после 591. године у граду посвећеном мартирима (мартриополис),³⁰ какав је био и оближњи Ниш. (сл. 18)

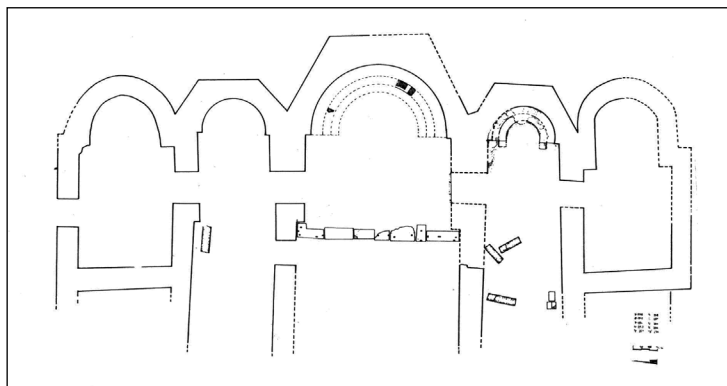
На располагању су два објашњења која расветљавају однос крстообразних куполних цркава касног VI века са доцнијим куполним грађевинама као што су споменуте цркве у Солуну и Никеји. Прво објашњење неочекивано указује на могућност да је овај прелазни облик створен у провинцијама у VI веку који наговештава промене, преузела престоница током VII века која их је трансформисала у јустинијанске стандардне куполне типове. Или, пак, да су упитању провинцијске реплике неког заборављеног куполног прототипа који је постојао у Цариграду пре 600. године.³¹ Мишљења смо да треба узети у обзир и интерни развој провинцијске архитектуре заснован на обједињавању локалног архитектонског наслеђа и одређених сазнања о преовлађујућем једновременом градитељству у престоници.

Црква у Ћурлини настала је када је на источној страни формирано троделно светилиште. Ђаконикон и проскомидија који су фланкирали

²⁹ R. Krautheimer, *op. cit.*, 199, 200. У Ћурлини нема индикација да је постојао гроб мученика.

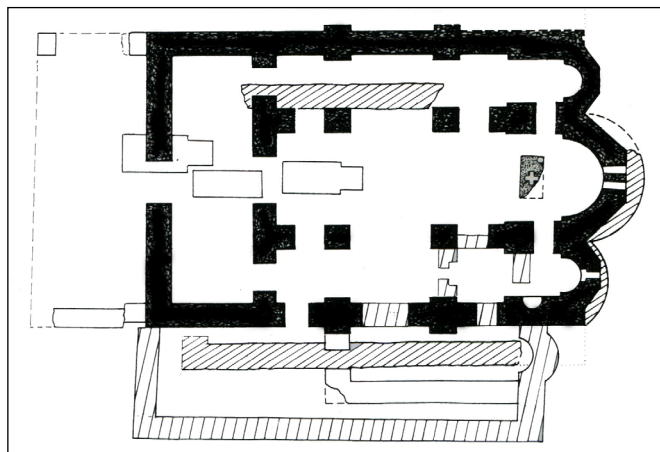
³⁰ Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, Прилеп 1989, 97, 137; R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *nav. delo*, 296.

³¹ R. Krauthajmer, *nav. delo*, 297

Сл. 16 Цркве на Калеу код Крупишта

Fig. 16. Churches at Kale near Krupishte

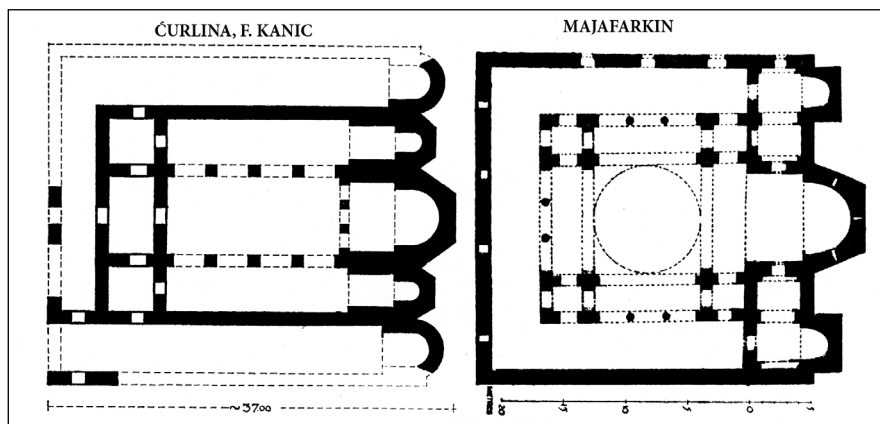
Сл. 17 Цркву Четрдесет мученика у Струмици

Fig. 17. The Forty Martyrs Church in Strumica

нартекс, у VI веку се премештају поред олтара, имајући увек правоугаони облик са апсидом на истоку. Захваљујући једновременим литургијским променама дошло је до скраћења Великог входа (улаза) – пренос хлеба и вина, и другачијег односа према институцији остављања хране у цркви.³² Сада, на исток пресељени протезис (πρόθεσις) и ђаконикон (διακονικόν), северно и јужно од презвитериума, образују трodelни олтарски простор.³³ Истраживања Сотириуа показала су да су се ове литургијске промене, које су се видно одразиле на архитектуру храмова, догодиле у време Јустина II, око 572 - 574. године. Ипак, према Ђ. Стричевићу, између осталих, узимајући за пример базилику у Ђурлини и епископску базилику у недалеком Царичином Граду, скоро пола столећа старије од оних које је анализирао Сотириу, показују да се пресељење ђаконикона и проскомидије

³² М. Ракоција, *Рановизантијска гробница на свод код села Клисуре поред Ниша и кратак осврт на проблем засведених гробница*, Ниш и Византија-зборника радова II, Ниш, 2004, 148-151.

³³ Ђ. Стричевић, *Ђаконикон и протезис у ранохришћанским црквама*, Старијар, Нова серија IX-X/1958-1959, Београд 1959, 61-65.

Сл. 18 основа базилика у Ђурлини и у Мајафаркину (аналогије Ходинот и Б. Алексова - Алексова 1989, сл. 118,119.)

Fig. 18. The foundation of the Curlina Basilica and in Majafarkin (analogy Hodinot and B. Aleksova - Aleksova 1989, figures 118, 119).

поред олтара морало догодити раније, око средине VI столећа.³⁴ То је време када је саграђена базилика у Ђурлини.³⁵ Ако се уважи споменуто њено прелазно место у развоју централних куполних грађевина, онда је ово датовање још прихватљивије.

На овим просторима, у време када престоница гради цркве уписаног крста са куполом, базиликалне грађевине су доминантне. У прилог предложеном датовању говори и један знани капител пронађено у време ископавања базилике.³⁶ Анализа и предложена типологија облика капитела показала је да припада нишкој скулпторској радионици где су као средишту ове области око средине VI века рађени и капители за Царичин град, Рударе и Куршумлију.³⁷

На тај начин базилика у Ђурлини је сврстана у скупину базилика прелазног облика у развоју централних куполних грађевина које су

³⁴ Ђ. Стричевић, *нав. дело*, 59,61, 62. У новије време има мишљења да се то на Балкану догодило и касније, на основу археолошких подата коју откривају да у VI веку на Балкану литургијски обред није захтевао помоћно просторије за светилиште – Y. Varalis, *Prothesis and dikionikon: Searching the original concept of the subsidiary spaces of the Byzantine Sanctuary*, in: A. Lidov (ed.) *Hierotopy. Creation of sacred spaces in Byzantium and medieval Russia*, Moscow 2006, 286, 293.

³⁵ Има мишљења да троделни олтар не може бити основа за тачно датовање ранохришћанске базилике – Д. Василева, *По вџпроси за триделни олтар в ранохришћиянските базилики*, ГСУ ИФ, специалност Археология I, (1994), София 1999, 118.

³⁶ Ф. Каниц, *нав. дело*, 185. М. Ракоција, *Место импост капитела у базилици у Ђурлини ...*, 103.

³⁷ I. Nikolajević-Stojković, *Les monuments de la decoration architecturale en Serbie d'un atelier local du VIe siècle*, Actes du Ve Congrès Intern. d'archéol. Chrétienne, Roma-Paris 1957, 467-469; Ђ. Стричевић, *нав. дело*, 62; М. Ракоција, *Место импост капитела из базилике у Ђурлини ...*, 96-103.

обележиле византијско градитељство. Историјске околности у овој области, архитектонски облици и декоративна пластика, ближе је датују у VI век. После свега, није неочекивано да се у њеном окружењу доцније срећу грађевине као што је Латинска црква у Горњем Матејевцу и црква Св. Јована у Орљану, настале из руку византијских градитеља у XII веку, које у просторном, конструктивном и ликовном смислу припадају типично византијским црквама у облику сажетог уписаног крста са куполом које ће обележити средњовизантијско градитељство.

Misha Rakocija

(Institute for Cultural Monuments Protection in Nish)

PALEO-BYZANTINE BASILICA IN CURLINA AND GENESIS OF DOMED CHURCHES

Early Byzantine Basilica in Curlina was excavated in 1882 and remained invisible until nowadays. We have learnt about it thanks to the drawings and descriptions of M. Milicevic, F. Kanitz and M. Valtrovic. The analysis of the Curlina Basilica shows that the concept of its construction layout can be assigned to the process of introducing great changes in church construction from the times of Justinian and Post Justinian period, starting from the basilica to the church with the dome in the center. Gradual transformation of the basilica structure with the dome in the center led to the well-known type of cross-in-square plan with the dome. Throughout the process of construction of the dome into the rectangular foundation of the central nave, the Curlina Basilica gained its place.

Beside Hagia Sophia in Thessaloniki and among other edifices with the dome and similar structure to the Curlina Basilica from the same period, there are few churches worth mentioning: St. Clement in Ankara (end of VI or VII century), St. Nicholas in Myra (Lycia) date back at the end of VI or VII century, Ascension of Mother Mary in Nicaea (VI century) and church Dere Azi (IX century?). The Curlina Basilica has significant elements common to all the aforementioned churches. The mentioned churches are three nave basilicas with the similar concept of the space plan like the Curlina Basilica. Also, the characteristics they have in common are narrow narthex and three apses of the eastern part with exterior triangular apses, often with synthronon. Analogies are evident in Sant'Apollinare in Class Basilica (532-549) and basilica "B" in the Philippines.

A common similarity was recognized in the Episcopal Basilica in Caricin Grad and the Curlina Basilica with the church of St. Prokopije in Prokuplje situated in the vicinity, as well as with the three nave basilica in Pirdop in Bulgaria which are classified in the same architecture framework. There are analogies to be found in the "A" basilica in a significant unidentified center of Gradina at the Mt. Jelica near Cacak, dating back from the VI century.

Regardless of different opinions on the matter, some consideration of the presence of a possible dome above the central nave of the Episcopal basilica in Caricin Grad that resembles greatly the one in Curlina, should be accepted as the starting point in elaboration of the analysis of the place that the Curlina Basilica should have in the development of the domed structures, more specifically in taking it into consideration and classification into the group of the earliest examples of introduction of domes into the basilica plan. Thus, the Curlina Basilica is classified in a group of basilicas with the transitional type of construction in the development of central domes of buildings characteristic for the Byzantine period. Historical circumstances in this area, architectural forms and its decorative plastics date it back more specifically to VI century.